

JERNEJ ZUPANČIČ

Geopolitical Dimensions of Montenegrin National Question

Are the Montenegrins a nation? Despite their old statal tradition, the dominant group of Montenegro, one of the smallest European nation-states, namely Montenegrins, in many texts were treated as Serbs. On the other hand, Montenegrins have many specific characteristics that demonstrate their national individuality. In the last census in 2003, the proportion of Montenegrins dropped to just 43 per cent (in 1948 was still 92 per cent) — the lowest in the whole of Europe. But this result shows the core problem: the existence of two overlapping identities among Montenegrins, Montenegrin and Serbian. Do they really exist separately, or is this simply the result of the typically Balkan mixing of identities? The paper analyzes the Montenegrin national question and Montenegrin ethnogenesis by using three approaches: an analysis of the territorial and political development of Montenegro as well as its neighboring countries; an evaluation of the geopolitical dimensions of Montenegrin-Serbian relations; and a comparative analysis of cultural and linguistic phenomena in the region. The study is a part of much more extensive research into the geopolitical dimensions of national questions and wider interethnic relations in the Balkans.

Keywords: Montenegro, Montenegrins, ethnic studies, Balkans

Geopolitične razsežnosti črnogorskega narodnega vprašanja

So Črnogorci narod? Kljub stari državniški tradiciji so Črnogorci, dominantna narodna skupnost ene najmanjših evropskih držav (Črne gore), v mnogih besedilih opredeljeni kot Srbi. Na drugi strani izstopajo Črnogorci z vrsto posebnosti, kar demonstrira njihovo narodno individualnost. Ob zadnjem popisu leta 2003 je delež Črnogorcev padel na 43 odstotkov – najmanj v Evropi. Leta 1948 jih je bilo okrog 92 odstotkov. Toda ti podatki kažejo na osrednji problem: prekrivanje črnogorske in srbske identitete med prebivalci Črne gore. Ali so realni ali pa so le rezultat mešanja identitet, tako značilnih za Balkan? Članek analizira razvoj črnogorskega narodnega vprašanja in oblikovanje Črnogorcev z rabo treh pristopov: analizo teritorialnopolitičnega razvoja Črne gore in sosedstva, oceno geopolitičnih dimenzij črnogorsko-srbskih odnosov ter s primerjalno analizo kulturnih in jezikovnih situacij v Črni gori in širše. Študija je del širše raziskave o geopolitičnih dimenzijah narodnega vprašanja in širših mednarodnih odnosov na Balkanu.

Ključne besede: Črna gora, Črnogorci, narodno vprašanje, Balkan

Correspondence address: Jernej Zupančič, University of Ljubljana, Faculty of Arts, Department of Geography, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenia, e-mail: jernej.zupancic@ff.uni-lj.si

1. Uvod

Črnogorsko narodno vprašanje doslej ni pritegovalo večje znanstvene pozornosti, saj se ni izkazovalo s primerljivo problematičnostjo, kot na primer albansko, bošnjaško ali makedonsko. Mnogi so ga šteli kot del srbskega narodnega korpusa - predvsem v jezikovnem smislu (ali pa zaradi njega), čeprav izkazuje vrsto posebnosti teritorialnopolitičnega razvoja. Črnogorci so zanimiva in v mnogih pogledih kontradiktorna skupnost na Balkanu. Črna gora je stara država s prekinjeno državnostjo, po skoraj 90. letih jo je ponovno vzpostavila leta 2006. Poleg tega sodi med narodno izrazito heterogene državne skupnosti; Črnogorci skupaj s Srbi predstavljajo le tri četrtine prebivalstva. Po podatkih popisa leta 2003 se je za Črnogorce opredelilo 268.000 (43 odstotkov) od okrog 620.000 prebivalcev te najmanjše nekdanje jugoslovanske republike. Tako nizkega deleža titularnega naroda ne izkazuje nobena evropska država. Velika statistična nihanja so na prostoru nekdanje Jugoslavije prej značilnost kakor izjema. Zelo verjetno je, da so popisni rezultati pragmatičen odgovor prebivalstva na povsem stvarne vsakodnevne izzive. Popisni izid je tako mogoče razumeti kot svojevrsten referendum "za" ali pa "proti" odcepitvi od državne skupnosti s Srbijo.

Milorad Popović je v svojem delu *Črnogorsko pitanje* dilemo med črnogorstvom in srbstvom opredelil kot specifični pojav dvojne identitete (Popović 1999, 137), ki naj bi bila po svojem izvoru vsiljen srbski unitaristični konstrukt. Vendar ima ta nacionalni dualizem starejše korenine. S to identitetno dilemo se Črnogorci srečujejo že dalj časa, malodane trajno. Poleg tega je kritični razmislek o pojavu črnogorskega naroda zanimiv tudi s teoretičnega vidika, saj predstavlja specifično pot etnogeneze v klasični dobi evropskih nacionalizmov, ki se ponovno manifestira ob (ponovni) politični emancipaciji na začetku tretjega tisočletja. Ob vsem tem prej omenjeni avtor ne dvomi o avtentičnosti in samobitnosti črnogorskega naroda: ta seveda obstaja, srbstvo ob njem ali z njim pa je pragmatična okoliščina, ki jo sestavljajo zgodovinske, geografske, kulturne in druge silnice.

Namen prispevka je predstaviti črnogorsko narodno vprašanje in oceniti njegove sodobne geopolitične implikacije na Balkanu.

2. Metodološke opombe

Prispevek je del širše večletne raziskave o geopolitičnih dimenzijah etničnih procesov in medetničnih odnosov na Balkanu. Že proučeni primeri

10

makedonskega (Zupančič 2006) in albanskega (Zupančič 2008) narodnega vprašanja so izpostavili dejstvo, da imamo v celotni regiji opraviti s precej zapleteno narodno, jezikovno in versko sestavo prebivalstva. Prvotno namero, da bi kompleks srbsko-črnogorskega vprašanja prikazal skupaj, je bilo treba že zaradi obsega opustiti. Poleg tega bi moral v primeru kompleksne obravnave skoraj gotovo nekoliko zapostaviti individualnost in posebnost Črnogorcev. Prav njihov primer lepo kaže na nedorečenost pojma "narod", saj se ponavljajoče dileme dvojnih identitet (ne glede na to, zaradi česa so nastale) posebno na Balkanu manifestirajo prej kot tipičen in ne kot izjemen pojav. S črnogorsko situacijo je dokaj primerljiva makedonska, saj se tudi tam lomijo kopja med pristaši integralne "bolgarske" na eni ter "makedonske" struje na drugi strani. Podoben primer je lahko tudi razlikovanje med Romuni in Moldavci ali pa tudi iskanje izvorov bošnjaške identitete, čeprav se zdi spričo svoje primarne verske platforme dokaj enovita in jasna. Vsak med današnjimi politično afirmiranimi in statistično zaznavnimi etničnimi korpusi na Balkanu izkazuje nekaj posebnosti. V študijah o narodu in nacionalizmu je jezikovni kriterij sicer res najpogosteje uporabljan, vendar mu verjamemo bolj zaradi priročnosti kakor pa zaradi realne vloge jezika kot ključnega identifikatorja. Namesto kategorije "jezika" pogosto nastopa "kultura", ki povzema predvsem enotnost komunikacije (Riedel 2005, 30). Kriterij jezika je sedaj ob pojavu večjezičnosti čedalje bolj na prepihu, v raziskavah manjšinskih situacij pa pogosto povsem izostane. Niso redke situacije, ko se morajo pripadniki manjšine učiti svojo materinščino, da bi zadržali ključni element pripadnosti. V diaspori je izvorni jezik pogosto že zamenjan in igra kvečjemu še simbolno vlogo, ni pa več medij sporazumevanja. Toda zavest pripadnosti se vendarle ohranja. Prav jezikovni kriterij je sedaj zanimiv "poligon" etnifikacije. Če je bila nekoč srbohrvaščina sporazumevalni jezik med Hrvati, Srbi, Črnogorci in Bošnjaki, skušajo sedaj imenovane skupnosti vsaka za svoj jezik doseči čim več jezikovnih razlik, da bi upravičevali avtonomnost hrvaškega, bošnjaškega (ali bosanskega?), srbskega ali črnogorskega jezika.

Proučevanje črnogorskega vprašanja sem osvetlil s treh vidikov:

- ♦ z vidika teritorialnopolitičnega razvoja Črne gore; pri tem izhajam iz predpostavke, da je oblikovanje državno organizirane skupnosti na dovolj posebnem ozemlju ustvarilo specifičen način življenja (torej kulturo) in tudi oblike kolektivne zavesti. Ta je bila nesporno narodotvorna;
- ♦ z vidika narodnega razvoja Črnogorcev. V tem kontekstu je bil poseben poudarek na iskanju podobnosti in razlik med črnogorstvom in srbstvom. Pri tem je izhodišče zlasti jezikovno-kulturni kriterij, na katerega se sklicujejo mnogi, ko navajajo "srbskost" Črnogorcev. Toda upoštevati je treba vrsto okoliščin, ki so omogočile zблиževanje obeh identitet, jih celo združevale ali pa

jih (na drugi strani) razdvajale;

- ♦ z geopolitičnega vidika; ta izhaja iz spreminjanja geopolitične vloge črnogorskega poselitvenega ozemlja in njegove sosesčine. Izkazalo se je, da je ta vidik ne le bistven, temveč verjetno celo ključen pri razumevanju vzročno-posledične povezanosti ne le pojava naroda, temveč še bolj nacionalizmov in konfliktov med narodnimi skupnostmi v tem prostoru. V okviru geopolitične presoje izhajam iz predpostavke, da ima državno organizirana skupnost primarni interes obstoja in širjenja državnega teritorija prvenstveno na območja, ki imajo zanje vitalen pomen. V tem okviru niso le območja, naseljena s prebivalstvom istega jezika (ki jih štejejo za pripadnike istega naroda!), temveč tudi območja, ki so vojaško-strateškega, prometno-strateškega in gospodarsko pomembnega značaja. Ker pa morajo območja tudi "narodno" obvladovati in je pri tem jezikovno-kulturna homogenost praviloma odločilna prednost, je treba poskuse asimilacije in dokazovanja "istosti" videti predvsem v funkciji zagotavljanja strateških ciljev!

Ob vsem povedanem lahko postavim hipotezo, da so konflikti med črnogorstvom in srbstvom v vseh obdobjih dejansko sledili povsem stvarnim, racionalnim interesom in ciljem. Narodno pripadnost so zato pogosto prikrojili strateškim potrebam. Medetnični konflikti, ki izhajajo iz rivalstva med različnimi narodnimi skupnostmi (Riedel 2006, 306–308) v luči te presoje niso več (kot so videti sprva) iracionalni anahronizmi Balkana, temveč načrtni poskusi doseganja nacionalnih geopolitik.

3. Teritorialni razvoj Črne gore

Temeljiti pregled teritorialnega razvoja Črne gore in primerjave z razvojem sosedstva dokazuje razmeroma tesno prepletanje srbske in črnogorske entitete. Na prvi pogled se zdi, da si s kriteriji narodnega razlikovanja v tem primeru ne moremo dosti pomagati. Vprašanje je, ali so nekatere posebne okoliščine dovolj tehtne, da bi narodno distinkcijo lahko objektivno uveljavljali. Toda na drugi strani je subjektivno izražena individualnost črnogorskega naroda jasen znak in je v orisu in kritičnem pretresu političnoteritorialnega razvoja treba predvsem ugotoviti, kako močno in sploh kako so ti elementi sodelovali pri etnogenezi Črnogorcev.

Banac (1987, 52) piše, da med balkanskimi narodi noben ni homogen po svojem izvoru. Vprašljivo je celo, kolikšen del etnične substance je izvorno slovanski in kolikšen del je smiselno pripisati staroselskim ljudstvom, ki so naseljevala Balkanski polotok in se pri prekrivanju z grško, rimsko, bizantinsko in pozneje s

turško dominacijo spreminjala v ločene družbene agregate – ljudstva, ki jim je, vsaj večini, v moderni dobi prej ali slej uspel prehod v narode in končno tudi nacije. Na ozemlju današnje Črne gore so bili prvi znani prebivalci ilirska plemena, ki so v 3. stoletju pr. Kr. med Boko Kotorsko in Skadrom oblikovali antično državno tvorbo. Gorato, slabo prehodno in nepregledno ozemlje je nudilo dobro zavetje gusarjem, ki so grškim trgovcem in njihovim postojankam ob bližnjih morskih obalah povzročali precej težav. Te dejavnosti so prenehale z rimsko zasedbo območja, ki je dokončno nastopila na začetku prvega tisočletja. Vendar so imeli Rimljani že vsaj dve stoletji prej to opazen gospodarski in kulturni vpliv. V tem obdobju je bilo najmočnejše pleme Dukljanov; celotno območje je po njih dobilo ime Duklja. Rimska zasedba je prispevala k nagli romanizaciji prebivalstva predvsem v obalnih predelih, medtem ko so notranjost rimske kohorte komaj še nadzirale. V 6. stoletju (leta 536) je območje postalo del vzhodnorimske (bizantinske) države (*Enciklopedija Jugoslavije* 1956, 415). V naslednjem stoletju je sledil val slovanskega doseljevanja, ko so ob šibkostih bizantinske države oblikovali razmeroma gosto naselitev, nekoliko pozneje pa tudi že prve državne tvorbe (*Zgodovina narodov Jugoslavije* 1953, 89–93). Območje Duklje, ki ga pozneje (od 11. stoletja) najdemo tudi pod imenom Zeta, je slednjič postalo del Samuelovega makedonskega carstva, po njegovem propadu pa je ponovno prišlo pod Bizanc. Šibkost bizantinske oblasti je izrabil vojvoda Vojislav (1031–1051) in Dukljo osamosvojil. Njegovi nasledniki so samostojnost še utrdili in segli tudi po ozemljih današnje Bosne in “stare” Srbije. Notranji boji in pritisk Benečanov na obalne predele so povzročili drobljenje fevdalne države. V mejah Zete se je tedaj (po Bodinovi zaslugi) že nahajala večina ozemlja Raške, torej starega jedra srbske srednjeveške države. Po krepitvi srbskih despotov je moč Zete (Duklje) slabela, verjetno tudi zaradi bizantinskih pritiskov z ene in (nekoliko pozneje) beneških z druge strani. V 12. stoletju je prišlo do pomembnega obrata. Rast srednjeveške srbske države v času Štefana Nemanje (v 12. stoletju) in naslednikov je vključila Zeto v svoj okvir; vendar je tam imela poseben položaj, najverjetneje zaradi gospodarske moči. V tistem času se prvič pojavi tudi ime Črna gora. Po Nemanjičih je moč srbske države slabela, in robni predeli, med njimi tudi Zeta, so se osamosvojili. Obalni predeli so slednjič postali beneška posest, gorske predele je obvladovala rodbina Balšičev, pozneje pa Crnojevičev (*Enciklopedija Jugoslavije* 1956, 416–417). V tem obdobju (15. stoletje) se je ime Črna gora razširilo na celotno območje Zete, prebivalci pa so bili Črnogorci. V etnogenezi Črnogorcev je bil torej odločilen slovanski pol, ki je asimiliral ilirske (protoalbanske) in staroromanske staroselce. V zgodovinskem pogledu pa jih definira prav kulturna in politična dediščina Balšičev in Crnojevičev, ki so v visokem srednjem veku razpolagali s samostojno in sorazmerno močno državno tvorbo. Tako je na Cetinju deloval samostan, leta 1493 pa tudi tiskarna – prva na Balkanu (Kulišić 1980).

Ob koncu 15. stoletja je praktično celotno območje Zete prišlo pod otomansko oblast (1496), ki so ga upravljali poturčeni pripadniki rodbine Crnojević (Skender beg). Vendar je turška vojska za silo nadzirala nižje predele v Skadarski kotlini in ob morju, v notranjosti pa praktično ne. Tam se je uveljavila plemenska organizacija, ki je bila povezana v plemensko zvezo. Turška oblast je prekinila cerkveno oblast srbske pečke patriarhije, s čimer se je rahljaj tudi cerkveni vpliv na ozemlje današnje Črne gore.

Plemenski zbor je izbiral vladike, ki so bili cerkveni in posvetni vladarji vse do leta 1667, ko je bil za vladiko imenovan Danilo Petrović. Tu se zopet pojavijo vezi s srbstvom, saj je vladiko slovesno umestil srbski patriarh Arsenije Crnojević. Uspešna diplomatska zveza z Rusijo je spodbudila upore proti Turkom ter izgon poturčencev (osebe črnogorskega jezika, ki so sprejele islamsko veroizpoved). Slednje so povsem iztrebili. Po Danilu je bilo mesto vladike dedno in je rodbini Petrovićev pripadalo vse do leta 1851. Vladikat (oblika upravljanja države z vladiko, ki je bil posvetni in cerkveni (verski) poglavar obenem; dejansko je bila to t. i. teokratska država) je omogočal avtokefalnost in s tem priznalo mero avtonomnosti v verskem (cerkvenem) in kulturnem pogledu, posredno pa čedalje bolj tudi v političnem (Burić 2003, 63–65).

V 18. in 19. stoletju so bile razmere v propadajočem otomanskem imperiju kaotične, še posebno na goratih in težje dostopnih območjih. Črna gora je bila realno praktično neodvisna, čeprav je kot države tedaj nihče ni priznaval. Plemena so se teritorialno večinoma povezovala z nahijami (turška upravna enota; okrožje). Plemenska organizacija je bila v nestabilnih in zelo skromnih naravnih razmerah ter ob odločni prevladi avtarkičnega agrarnega gospodarstva skoraj edini način preživetja. Toda prav ta oblika je verjetno pomembno prispevala k družbeni koheziji Črnogorcev in ustvarjala mitologijo in ljudsko tradicijo. Pozneje so prav ti elementi bistveno prispevali k samobitnosti Črnogorcev (*Zgodovina narodov Jugoslavije* 1959, 1059–1065). Pomembne državniške korake je naredil vladika Petar I. Petrović. Poleg uspešnih bojev s Turki, z Avstriji in s Francozi je pripravil prvi zakonik, razglasil pa je tudi združitev z Boko Kotorsko. Slednja sicer ni uspela, a Črna gora se je vendarle razširila na ozemlja nekaterih pridruženih plemen. Njegov naslednik, nečak Petar II. Petrović (Njegoš), je njegovo delo nadaljeval, izkazal se je zlasti na diplomatskem in kulturnem področju (avtor znane pesnitve *Gorski venec*). Obenem je sam prekinil s teokratsko obliko vladavine in funkciji posvetnega in cerkvenega vladarja ločil; Črna gora je postala kneževina (Burić 2003, 75). Njegov naslednik Danilo je za to dobil podporo Rusije, ki je v želji po slabitvi turške moči na svojem južnem boku podpirala srbsko, črnogorsko in bolgarsko osvobodilno gibanje. Protiturške vojne so povečale prepoznavnost in ugled črnogorske kneževine. Tako se je leta

1858 Črna gora razširila in dobila mednarodno potrjene meje s Turčijo. Kljub majhnosti je postala dejavnik v mednarodnem prostoru.

Po atentatu na Danila leta 1860 je zavladal knez Nikola, znan po tem, da je imel več kot polstoletni vladarski staž, enega najdaljših v Evropi. Tako je doživel obdobje najbolj dinamičnega ozemeljskega razvoja države. Uspešno sodelovanje v protiturški vojni med letoma 1875–1877 je kneževino skoraj še enkrat povečalo. Na Berlinskem kongresu leta 1878 je poleg ozemeljskih pridobitev dobila formalno neodvisnost in mednarodno priznanje. Posledica tega je bila nuja po uvedbi moderne državne uprave. Obenem se je že pričela tudi socialna diferenciacija, ki so jo omogočile mirnejše razmere in družbena modernizacija. Ti procesi na politično zgodovino Črne gore sicer niso pomembno vplivali, imajo pa toliko večji pomen za tvorbo modernega črnogorskega naroda. Dotedanje utemeljitve na skupni zgodovinski usodi (protiturški boj) in specifični družbeni organiziranosti (plemena kot lokalne skupnosti) so morale iskati novo torišče kolektivne identitete. Poleg socialnega momenta se je pojavil tudi kulturno-jezikovni, ko so se zaradi pragmatičnih političnih razlogov zblížali s Srbijo (*Vojna enciklopedija* 1971, 195–197). Dotedanji odnosi kljub zelo sorodni zgodovinski usodi niso bili dobri. Srbski narodni preporod in osamosvajanje od Turkov sta sicer posledično vplivala na slabljenje turške moči. Toda mlada srbska država je v Garašaninovem političnem programu, imenovanem “Načertanije”, smelo zasnovala smer strateškega prodora proti zahodu (Bosna) in proti Jadranu. Slednja smer je imela za Srbijo vsaj dvojni pomen: najprej osvojitve strateško pomembnega okna v svet – morja, nato pa tudi ponovno pridobitev Kosova, nekoč jedra srbske (srednjeveške) države. Ob dobri diplomatski izvedenosti Petrovičev je treba torej pomisliti na možno poznejšo konkurenco srbskega gibanja. Poleg tega je Črna gora iskala zavezništvo in sodelovanje tudi z drugimi državami, predvsem z Italijo. To ni naključje, saj so določene vezi obstajale še iz beneških časov. Poleg tega se je Italija po svojem *risorgimentu* začela taktično ozirati za območji, kjer bi lahko uveljavljala svoje strateške cilje, vključno s tistimi, ki jih geopolitika tiste dobe pozna kot *mare nostrum*. Vrh vsega je bilo iskanje zaveznikov spričo dejstva, da je velike ozemeljske afinitete pokazalo tudi albansko narodno gibanje, politična nuja: po ideji albanskih ideologov naj bi skoraj polovica današnje Črne gore pripadala oblikujoči se albanski državi. Toda albansko nacionalno gibanje je imelo zaveznika v Italiji, ki je pozneje, v času med obema vojnama, imela to državo povsem pod nadzorom kot neke vrste polkolonijo.

Berlinski kongres (1878) je s ponujenimi mejami korenito zasukal tudi odnose med balkanskimi narodi, ki so si začeli prek osvobajanja od turškega imperija oblikovati državna ozemlja. Nacionalne mitologije, ki so zelo rade posegale po

vzorih “mogočnih” srednjeveških držav (posebno velja to za srbsko in bolgarsko), so te procese spodbujale. Toda kmalu je bilo jasno, da je ozemelj za realizacijo nacionalnih ciljev odločno premalo, saj so bila območja v interesni sferi več držav zelo obsežna. Tudi Črna gora je bila presečišče zlasti srbskih in albanskih interesov. Že mir v San Stefanu, ki si je prizadeval zlasti za t. i. “veliko” Bolgarijo, je napovedoval spopad za meje ne le nad ozemlji, ki jih je tedaj še posedoval otomanski imperij, temveč tudi nad ozemlji novonastalih držav. Vrh vsega so se kazali tudi vse bolj stvarni obrisi različnih geopolitik velikih evropskih sil z njihovo preračunljivostjo vred. Realizaciji je bila najbližja habsburška monarhija, ki se je z okupacijo Bosne in Hercegovine (1878) in vojaškim nadzorom (novopazarskega) Sandžaka krepko pomaknila proti jugovzhodu (Magocsi 2002, 80–82 in 84). Že pred pol stoletja, po končanih napoleonskih vojnah (1813), so Avstrijci ozemlje nekdanje Dubrovniške republike, nekdanje beneške posesti v Dalmaciji in Boko Kotorsko vključili v okvire svoje države (Magocsi 2002, 75–76). Sledilo je obdobje dvajsetletnega relativnega miru, ki ga je Črna gora lahko posvetila kulturni in gospodarski konsolidaciji življenja v državi. Naraščanju števila prebivalstva gospodarski razvoj ni sledil, zato se je pojavil val izseljevanj v čezmorske dežele. Pojavila se je tudi že opozicija, rezultat razslojene družbe, in miselnost, povzročena z modernizacijskimi tokovi. Leta 1905 je Črna gora dobila svojo ustavo in postala kraljevina (*Enciklopedija Slovenije* 1988, 149). Medtem je Avstro-Ogrska (leta 1908) anektirala Bosno in Hercegovino, s čimer so se možnosti širjenja Črne gore proti zahodu praktično izničile.

Toliko pomembnejše so bile balkanske vojne v letih 1912 in 1913. Združenim silam balkanskih držav Bolgarije, Romunije, Grčije, Črne gore in Srbije je uspelo turško državo skoraj izriniti z evropskega kontinenta; ostalo ji je le območje Carigrada z najbližjim zaledjem. Črnogorski poskus osvojitve Skadra (ki so ga utemeljevali s strateškimi, z gospodarskimi in etničnimi merili) je spodletel. Zato pa so bili tembolj uspešni pri vdoru v Metohijo (Sušnik in Šarabon 1914, 74–83). Pri delitvi osvojenega ozemlja pa se je zataknilo, saj je Bolgarija glede na vojaško angažiranje (kar je bilo tudi realno) zase zahtevala bistveno večji delež. Zgledovala se je po mejah “sanstefanske” Bolgarije iz leta 1878. Sledila je druga balkanska vojna (1913), v kateri se je Bolgarija znašla sama proti včerajšnjim zaveznicam. Pritisk nekaterih evropskih sil, zlasti Nemčije, je omilil posledice vojaškega poraza. Bolgarija je morala odstopiti ozemlja Romuniji (južno Dobrudžo), Grčiji (zahodno Trakijo), Turčiji (vzhodno Trakijo) in zlasti Srbiji (manjše dele vzdolž meje ter vardarsko Makedonijo). Po nemškem vztrajanju je neodvisnost dosegla tudi Albanija (Gerolymatos 2002, 131–142). V drugi balkanski vojni Črna gora skoraj ni sodelovala. Toda ozemeljske pridobitve so bile za Črno goro izjemne, saj se je tako po površini kot po prebivalstvu praktično podvojila. Toda večji del novih območij je naseljevalo tuje prebivalstvo: na območju Ulcinja in Tuzija

so bili Albanci, v Sandžaku in Prokletijah slovansko muslimansko prebivalstvo (sedaj Bošnjaki; deloma pa se izrekajo tudi za Muslimane), v Metohiji pa Albanci, Srbi, Turki, Romi in drugi. Od relativno narodno homogene stare Črne gore je nastala nekoliko večja, teritorialno razvejana in v jezikovno-verskem ter kulturnem pogledu izrazito raznolika država. Sedaj izganjanje “poturic” ni bilo več mogoče. Ozemeljska pridobitev je terjala bistveno drugačen način vodenja in upravljanja države, obenem pa resno načela vprašanje o črnogorski narodni identiteti. Pojavilo se je vprašanje srbstva, ne le zaradi novih razmerij znotraj Črne gore, temveč še bolj zaradi povečane vloge Srbije v regiji, ki je tudi ideološko postajala jedro poznejšega jugoslovanskega združevanja (Boeckh 2009, 83–85).

Vendar za integracijske poskuse navznoter ni bilo veliko časa. Po komaj dobrem letu je izbruhnila prva svetovna vojna, v katero so bili vključeni tudi opisani kraji. V zavezništvu s Srbijo je črnogorska vojska nastopila proti avstrijskim posadkam v Bosni in Hercegovini. Toda vključitev Bolgarije na strani centralnih sil je pripomogla k naglemu porazu Srbije in begu srbske vojske prek (formalno še) črnogorske Metohije proti Jadranu. Večji del Črne gore so nekoliko pozneje okupirali Avstrijci. Po zlomu avstrijsko-nemškega zavezništva leta 1918 in razpadu dvojne monarhije (avstro-ogrske) je prišlo do odločilnih sprememb na Balkanskem polotoku. Jugoslovanska ideja, ki so jo začeli gojiti v južnoslovanskem delu habsburške monarhije, je imela vse možnosti uresničenja. V ta tok so pritegnili tudi dotlej samostojno Črno goro.

Združitev Srbije in Črne gore ter oblikovanje poznejše jugoslovanske države ima širši geopolitični značaj. Za združitev je bil zaslužen emigrantski Črnogorski odbor za narodno združitev, ki je deloval v Franciji. 26. novembra 1918 je bila v Podgorici velika narodna skupščina, kjer so Petrovićem odvzeli oblast in izglasovali pripojitev Črne gore k Srbiji (Boeckh 2009, 97–98). Črna gora je prenehala obstajati. Akt združitve še sedaj buri duhove. Dolgo je prevladovalo prepričanje, da so “široke množice z zadoščenjem sprejele zedinjenje s Srbijo ...” (Pleterski 1986, 155), kar je treba prišteti k uveljavljenosti jugoslovanske ideje. Kritičen pretres spremljajočih procesov in odnosov pa kaže precej drugačno sliko. Isti avtor opozarja, da so združitvi tudi močno nasprotovali, saj naj bi bila samoodločbena prevara peščice pristašev jugoslovanske ideje, ki je tudi še pozneje sprožala odpor proti jugoslovanski oblasti (Pleterski 1986, 155–157). Podgoriški skupščini so namreč sledili nemiri in upor, ki je dobil zlasti na območjih “stare” Črne gore močno podporo (Pavlović 1999). Tako naj bi vodstvo Črne gore s kraljem Nikolo ne bilo niti obveščeno o tem procesu. Pozneje je skoraj celotno območje Črne gore skupaj še z deli vzhodne Hercegovine, vzhodnega Sandžaka, Raške in južne Dalmacije postalo ena od “banovin” z imenom Zeta. Ta upravna enota je vztrajala do začetka druge svetovne vojne leta 1941. Dve leti prej je zaradi

oblikovanja "Banovine Hrvaške" izgubila predel Dubrovnika z zaledjem (Burić 2003, 84). Zeta je tako dve desetletji združevala poleg starih črnogorskih ozemelj tudi dve območji z izjemnim zgodovinskim pomenom za Srbe: Raško in Peć. Prav to kaže, da je bila težnja jugoslovanske unifikacije v kar največji meri vključiti Črnogorce v srbski narodni korpus. Vendar je treba pri tem upoštevati, da je bilo pomanjkanje družbenih institucij v Črni gori verjetno temeljni razlog, da so se mnogi navezovali na Srbijo iz povsem praktičnih razlogov (Roberts 2007).

Do opaznih sprememb je prišlo po okupaciji Jugoslavije leta 1941. Črna gora je sodila v italijansko interesno sfero. Naslanjajoč se na močno opozicijo (federalisti) iz medvojnega obdobja, ki je nasprotovala združitvi (dejansko vključitvi) Črne gore v jugoslovansko državo, je Italija ponudila možnost oblikovanja marionetne države pod italijanskim guvernerjem. Ta tvorba je obsegala večino stare Črne gore, večji del Sandžaka in del primorja. Območje Ulcinja, Tuzija, Plava, Gusinja in Rožaja so vključili v Albanijo, ki je bila prav tako pod italijanskim nadzorom. Boka Kotorska je postala posebna italijanska provinca. Obenem se je kot del skupnega jugoslovanskega odpora začelo tudi močno odporniško partizansko gibanje (*Enciklopedija Slovenije* 1988, 149). Tako so federalistom spričo sprejema marionetne Črne gore očitali narodno izdajstvo (Pleterski 1986, 158). Te teze so bile v jugoslovanskih analizah medvojnega političnega razvoja zelo pogoste, saj se je po drugi strani odporniško gibanje želelo znebiti možnih konkurentov.

Po koncu druge svetovne vojne je skladno z medvojnimi dogovori in zasnovi nove socialistične Jugoslavije ter federalizmom kot obliko državne organiziranosti tudi Črna gora ponovno vzpostavila delno državnost v obliki socialistične republike. Ta je bila vzpostavljena na ozemlju države izpred prve svetovne vojne, vendar brez Metohije, ki je skupaj s Kosovom postala najprej avtonomna oblast Kosovo in Metohija (Kosmet), pozneje (1974) pa Kosovo. Na drugi strani je Črna gora tedaj pridobila Boko Kotorsko, vključno s Herceg Novim, ki sta bila do leta 1918 v sestavi Bosne in Hercegovine. Ta ozemeljski okvir je trajal vso socialistično dobo, v kateri je Črna gora doživela bistvene spremembe svoje prostorske strukture. Forsirana industrializacija je povzročala intenzivno urbanizacijo in rast mest, na drugi pa praznjenje podeželja. Modernizacija je spodbujala odseljavanje ne le v črnogorska mesta, ampak še pogosteje v druga jugoslovanska urbana okolja.

Razkroj jugoslovanske federacije je Črna gora pričakala nepripravljena. Medtem ko so druge nekdanje republike izvedle referendum in nato iskale pot do mednarodnega priznanja, je Črna gora ostala v skupnosti s Srbijo (Zvezna republika Jugoslavija). Toda po drugi strani je morda prav to prispevalo, da se ni zapletla v mednacionalne spopade na svojem ozemlju. Leta 1999 se je ZRJ

18

preimenovala v Državno zvezo Srbije in Črne gore; slednja je ostala v njej vse do 3. junija 2006, ko je iz zveze izstopila (*Fischer Weltalmanach* 2010, 365). Samostojna Črna gora je s tem dejanjem črnogorski nacionalnosti pridobila novo – državniško dimenzijo. Čeprav je formalno to le ponovna vzpostavitev leta 1918 ukinjene državnosti, so sedaj okoliščine bistveno drugačne. Določa jo predvsem hitrost evropske širitve, ki jasno definira strateški cilj EU: vključitev celotnega ozemlja med Jadranskim, Sredozemskim in Črnim morjem (Balkanski polotok s pripadajočimi otočji) v EU.

4. K vprašanju etnogeneze Črnogorcev

Čas nastanka imena “Črna gora” ni povsem jasen; prvi pisni vir z omembo njenega imena je listina srbskega kralja Milutina (1282–1321). Ozemlje med visoko dinarsko pregrajo, Skadarskim jezerom in goratim zaledjem Boke je namreč nosilo ime Duklja, pozneje, zlasti od 10. stoletja, pa Zeta (*Enciklopedija Jugoslavije* 1956, 416). Verjetno je k prevladi imena Črna gora prispeval politični zaton Zete, ki je bila najprej vključena v veliko nemanjško Srbijo, pozneje pa v turško državo. Vsekakor je ime prevladalo najpozneje v času protiturškega odpora, saj se omenjajo tako dežela kakor njeni prebivalci. Etimologija je torej prepričljivo sledila političnoteritorialni tradiciji prostora med Lovćenom, Rijeko Crnojevića in vzpetim delom, ki ga pozneje najdemo pod imenom “Brda”; to pa označuje pojem “stare” Črne gore.

Ime “Duklja” je bistveno starejše in izhaja iz imena Dukleati; to je bilo rimsko ime za tam živčea ilirska plemena, znana po gusarstvu. Pozneje so Rimljani blizu današnje Podgorice ustanovili mesto “Duclei” (v literaturi naletimo tudi na ime “Doclea”; zelo verjetno gre le za različico zapisa krajevnega imena).

Dioklitia naj bi bilo staro srbsko ime, ki so ga pozneje spremenili v ‘Dukljo’ (*Enciklopedija Leksikografskog zavoda* 1956, 324). Verjetno je prav pojav ilirskih plemen zaslužen za ne tako redko razširjeno stališče, da so Črnogorci vsaj deloma izvorno vezani na ilirske in torej albanske elemente, ki naj bi jih pozneje prekrili, vsaj v jezikovnem pogledu, srbski; Črnogorci naj bi bili torej mešanega porekla (*Das Bertelsmann Lexikon* 1965, 276), kar so skušali dokazati tudi z ugotavljanjem izvora toponimov na tem prostoru. Staroalbanski elementi se pojavljajo mešano na območju severovzhodne Črne gore in severne Albanije (Vemić in Strugar 2007, 18). Tezi so nekateri potrdili tudi še pozneje, med drugimi Dejzings (2005), ko na več mestih omenja podobnost velikih družin (rodovnih zadrug) med Albanci (posebej med katoliškimi Mirditi in tudi v Črni gori). Verjetno je

na te pisce vplivala literatura medvojne dobe. Tako omenja P. Petrovića Njegoša kot "največjega srbskega pesnika" (*Leksikon Minerva* 1936, 232). Zato ne čudi, da so mnoge edicije povzele to stališče in ga v povezavi z domnevno jezikovno enotnostjo srbskega ali srbohrvaškega govornega področja enačili z kategorijo "naroda". Zimpel tako govori o "srbsko-pravoslavni Srbohrvatih ..., ki se od preostalih Srbov razlikujejo po posebni zgodovini" (Zimpel 1997, 360). Enako trdi Boeckh (2009, 217–218), očitno povzemajoč pri tem nekatere srbske vire. Zato so območja poselitve Črnogorcev na starih etnografskih kartah skoraj dosledno opredeljevali kot "srbska" (in so vanj večinoma vključena tudi območja poselitve Makedoncev), za obdobje med prvo in drugo svetovno vojno pa kot "srbohrvaška" (z združitvijo srbskega (s črnogorskim in z makedonskim) in hrvaškega) (Vemić in Strugar 2007). Vendar to ne velja za vse. Zingarelli (1927, 148–149) ugotavlja, da je množičen silovit odpor proti združitvi s Srbijo leta 1918 zgovoren dokaz posebnosti Črnogorcev, čeprav so si v preteklih desetletjih (s tem misli na obdobje od Berlinskega kongresa 1878 do konca druge svetovne vojne) delili zelo podobno, a ne povsem skupno zgodovinsko usodo.

Posebej je treba osvetliti vprašanje jezika, saj prav ta element velja za najmočnejši argument enotnosti srbstva in črnogorstva. Jezik je zaradi svojih komunikacijskih, simbolnih in kulturnih razsežnosti najbolj primeren, prepoznaven, trajen in simbolni element narodne pripadnosti in neredko nastopa skoraj kot sinonim. Vendar je tudi precej izjem. Za Irce, na primer, je irščina sicer simbolni jezik, njihovo komunikacijsko sredstvo in medij pa je angleščina. Nemci in Avstrijci prav tako nimajo dilem, kakor tudi ne Švicarji in Lihtenštajncani, čeprav vsi uporabljajo nemščino. Podobnih primerov je mogoče najti še več. Na prostoru rajnje Jugoslavije je bila srbohrvaščina dogovorjena oznaka za komunikacijsko enoten, a v podrobnostih nekoliko razlikujoč se jezik. Tako že Banac piše o dejansko treh jezikovnih okoljih med južnimi Slovani: slovenskem, hrvaško-srbskem in bolgarskem. Vendar jezik sam po sebi še ne definira kategorije "naroda" in še manj "nacije" (Banac 1987, 31–37). Zavedajoč se te nepopolnosti jezikovnega kriterija, ki naj bi jih premalo jasno definiral kot samostojne narodne pojave, so narodi na prostoru nekdanje Jugoslavije šele po vzpostavitvi subdržavnosti, ki so jih predstavljale jugoslovanske socialistične republike, začeli oblikovati tudi razlike v jezikovnih standardih ter iskati političnoteritorialne zglede svojega obstoja – recimo zgodnjefevdalne države, kot so Karantanija za Slovence, Duklja za Črnogorce, srednjeveška Bosna za Muslimane (danes Bošnjake, op. p.) ali Samuelova država za Makedonce. V resnici so ta iskanja bolj hranila mitologije jugoslovanskih narodov kakor pa ustvarjala realno podlago njihove etnogeneze (Banac 1987, 33). Mitologija pogosto nastopa kot surogat državniške kontinuitete, kar naj bi bilo sicer značilno zlasti za narode Srednje in Jugovzhodne Evrope, saj v primerjavi z večinoma starimi nacijami Zahodne

Evrope in Skandinavije pač niso razpolagale z adekvatnimi elementi državnosti (Seton-Watson 1980, 139–142). Vendar so tudi v tem delu Evrope nekatere mlajše nacije, na primer na Irskem, Finskem ali v Belgiji. Za stare nacije je bil jezik torej hvaležna, a nikakor nujna okoliščina, saj se je kolektivna identiteta ne le sklicevala na teritorialno kontinuiteto, temveč je ta ustvarjala tudi vrsto okoliščin, ki so skozi stoletja oblikovala določen način življenja oziroma kulturo. Tako je bil jezik povsem pragmatičen rezultat državnosti in teritorialnosti. Hobsbawm vidi prav v gibanjih panslavizma 19. stoletja dokaz, da so skupno komunikacijsko jedro (jezik) potrebovali, ker so želeli ustvariti skupno identiteto (Hobsbawm 1998, 122–130). Podobno ocenjuje panslavizem tudi Seton-Watson (1980, 127–128). Črnogorskega vprašanja v panslavističnem kontekstu niso dosti omenjali, saj je tedaj veljal – jezikovno – za del srbskega jezikovnega korpusa. V tej luči so bile videti jezikovne posebnosti Črne gore kot tisti element, ki naj bi se v cilju oblikovanja skupne južnoslovanske državne tvorbe podredile enotnemu jezikovnemu standardu. Verjetno je mnoge pisce begalo dejstvo, da je Črna gora zaradi svoje žilave protiturške rezistence na eni strani nastopala v vlogi možnega jedra (!) nove velike države (teze o “slovanski Šparti”), jezikovno pa je bila skoraj povsem prekrita s srbsko jezikovno platformo (Pleterski 1986, 33–39). Popović ta fenomen pojasnjuje kot “racionalno srbstvo” in ga na primeru Njegoševega razumevanja tedanje politične situacije umesti v zgodovinski kontekst, ki so ga narekovale turške grožnje na eni (kot zunanji dejavnik) ter pomanjkanje institucionalne skrbi za jezikovno-kulturni segment nacionalnosti na drugi strani. Drugače povedano: podobno kot je bilo vzpostavljanje diplomatskih vezi z Benečani (Črna gora je zato imela funkcijo guvernadurja), Avstrijo in Rusijo, je bila tudi jezikovna vez s Srbijo del strateškega iskanja zavezništev Črne gore (Popović 1999, 70–81). Torej je tudi sedaj treba vzpostaviti racionalen odnos do srbskega značaja črnogorskega jezika. Isti avtor opozarja, da se posebno v fazi po vzpostavljenih državah na območju nekdanj uradno enotne rabe srbohrvaščine uveljavljajo ločeni jeziki; torej tudi črnogorski, ki se opira na ijekavsko različico (Popović 1999, 193–197).

Teze o samobitnosti Črnogorcev kot naroda so se lahko uveljavile šele po drugi svetovni vojni, ko je Črna gora postala ena od šestih jugoslovanskih republik in s tem pridobila tudi pogoje za oblikovanje svojih nacionalnih institucij. Tudi v statističnih popisih druge (socialistične) Jugoslavije so bili sedaj Črnogorci v kategoriji “naroda”. Pleterski navaja, da je vrsta avtorjev (npr. Djurdjev, Vukadinović, Vujović, pa tudi Djuretić) ob izpostavljanju individualnosti Črnogorcev posebej omenjala posebnosti zgodovinskega razvoja ter oblikovano zavest kot ključne momente pri etnogenezi najmanj številčnega jugoslovanskega naroda. Ti avtorji, na katere so precej vplivala teoretična izhodišča t. i. “marksistične” šole, so zato izpostavljali revolucionarnost kot pomembno prvino

ter produkcijske odnose kot bistveni element družbene mobilizacije (Pleteriški 1986, 155–158). Isti avtor navaja, da je zaznaven spor med pristaši “srbskega” in “avtonomaškega” značaja Črnogorcev ter da je slednjič črnogorsko vprašanje predvsem politično vprašanje. Po njegovem je narobe, da se razprave o vprašanju etnogeneze Črnogorcev začnejo z apriorno sodbo, nato pa iščejo argumente za to ali ono različico (Pleteriški 1986, 155). V nadaljevanju poudarja dvojnost črnogorske zavesti ter pristavlja, da je vprašanje “srbskega izvora” Črnogorcev še relevantno znanstveno vprašanje (Pleteriški 1986, 156), kar sicer izpostavljajo tudi nekateri analitiki novejše črnogorske politične zgodovine (Vujović 1962). Tako interpretira skupen nastop srbskih in črnogorskih vojaških sil med prvo svetovno vojno kot del skupne zgodovinske usode in skupnih problemov. Slednje se nanaša predvsem na Kosovo, ki je bilo na začetku 20. stoletja že precej albansko (Rakočević 1969). Vendar individualnost Črnogorcev, ki so jo narekovala predvsem zgodovinske prilike, ostaja dejstvo. Čeprav pripisujejo gibanju črnogorskih federalistov, ki je še skoraj celo dekada označevalo družbena gibanja na območju Črne gore, po združitvi leta 1918 s Srbijo tudi protirevolucionarni (in torej neželeni protijugoslovanski) značaj, je zgodovinsko dejstvo tisti člen, ki ga je treba nujno upoštevati ob razpravi o individualnosti Črnogorcev (Vujović 1981, 63). Verjetno je tej opredelitvi botrovalo dejstvo, da so se federalisti v času razkosanja Jugoslavije med drugo svetovno vojno kot “zelenaši” znašli na drugi strani odporniškega gibanja in pristali na italijansko ponudbo oblikovanja marionetne države Črne gore pod italijanskim guvernerjem. Očitno je podgoriška skupščina iz leta 1918, ki je *de facto* prekinila državniško tradicijo Črne gore, tisti zgodovinski moment, o katerem se še sedaj lomijo kopja med zagovorniki in nasprotniki “srbskega” značaja Črnogorcev. Temu ostro nasprotuje Popović (1999, 36–38) v že omenjenem delu, rekoč da je bil ta akt storjen na silo in v nasprotju z elementi črnogorske tradicije; desetletni oboroženi upor to le potrjuje. Poleg tega je zavidljivo raven političnodiplomatskega odpora tvorila tudi črnogorska politična emigracija, ki je po prvi svetovni vojni v Ženevi ustanovila poseben komite (Internacionalni komitet za nezavisnost Crne gore) za neodvisnost države (Popović 1999, 37).

Vrkatić opozarja na avtarkičnost črnogorske družbe na prehodu iz 19. v 20. stoletje. Toda prav tedaj so se začeli kazati elementi demografskega in socialnega prehoda. Da se je podgoriška skupščina znebila kralja Nikole, državnika z enim najdaljših vladarskih stažev v takratni Evropi, so po njegovem mnenju narekovali interesi nastopajočega socialnega in političnega pluralizma, ki jih Črna gora sama ni mogla razviti. Posredovanje srbskih vojaških sil pri tem naj bi bila objektivna nuja pri razvoju jugoslovanske ideje (Vrkatić 2004, 281–283). Ta interpretacija je lahko točna le s srbskega gledišča, in sicer v kontekstu politične stabilizacije novonastale Jugoslavije po prvi svetovni vojni. Srbija je

močno potrebovala čim večji delež “svojega” prebivalstva, zato so bile težnje po inkorporaciji južnoslovanskih ljudstev v srbski korpus razumljive. Unitarizem je imel torej poleg politične vsekakor tudi politično, pravzaprav strateško noto. Črnogorci so se spričo jezikovno-verskih podobnosti s srbstvom zdeli zelo primerni (Pleterski 1986, 232–237). Ideja o združevanju črnogorstva in srbstva sega globoko v 19. stoletje, in sicer v čas, ko se je vzpostavljala moderna srbska država. Skupen interes boja proti Turkom, pravoslavje in jezikovni elementi so bili podlaga in argument povsem geopolitičnim ciljem, ki so rastoči pomen Srbije na Balkanu vodili od vstajniške države do regionalne sile na Balkanskem polotoku. Pri tem ni odveč opomniti na moč srbskega mita o Kosovu ter smereh strateškega prodora države. Ta je bil po Garašaninu definiran kot zgodovinsko utemeljena pravica do jadranske obale ter vzpostavljanje enotne države nad ozemlji s srbskim prebivalstvom: v Bosni in Hercegovini, Vojvodini, na jugu proti Kosovu in Makedoniji ter tudi Črni gori (Vrkatić 2004, 116). Garašaniin (*Enciklopedija Jugoslavije* 1958, 429), katerega delo “Načertanije” sta leta 1844 po njegovem ukazu pripravila Adam Czartoriszki, vodja poljske emigracije v Evropi, in Franz Zach, je bil edini, ki je imel jasne ambicije koncentracije srbstva v eni – južnoslovanski – državi.

‘Načertanije’ naj bi sestavljal predvsem Zach, Czartoriszki pa naj bi bil v vlogi svetovalca. Garašaniin je na teh podlagah dodal vrsto lastnih idej političnega razvoja Srbije, ki mora (!) oblikovati a: enotno državo južnih Srbov, zbirajoč pri tem Slovane izpod habsburške monarhije in otomanske države; in b: pridobiti izhod na morje. ‘Načertanije’ so v tej luči značilen primer geopolitičnega programa neke države /.../ (*Enciklopedija Jugoslavije* 1958: 428–429).

V vlogi političnega jedra tovrstne državne tvorbe so se videli tudi nekateri Črnogorci (knez Danilo), pri čemer je prišla prav tudi stara slava nemanjške Srbije. Vendar Črna gora za ta korak ni imela realne vojaške in gospodarske moči (Banac 1987, 258–260). Iz tega izhajata dve dejstvi: tako Črnogorci kakor Srbi so imeli realno enak strateški interes, vendar različne potenciale in domet. Črnogorska samostojnost in tradicija sta ustvarjali elemente avtonomnosti, ki pa jih je bilo v luči južnoslovanskega unitarizma treba uporabiti tudi kot element dokazovanja enotnega srbstva.

Na drugi strani pa so prav posebnosti političnoteritorialnega razvoja Črne gore tiste, ki dajejo tej skupnosti pomembne in celo ključne elemente avtonomnosti. Popović pravi, da je bila črnogorska narodna pripadnost oblikovana skozi posebnosti organizacije in načina življenja prebivalcev Črne gore v protiturškem odporu. Tako naj bi se črnogorska identiteta utemeljila na t. i. *čojstvu* (*čojstvo* je izraz, ki v črnogorski družbeni tradiciji velja za središčni pojem osebnega ugleda v družbi. Pomeni namreč seštevek človekovih (črnog. *čovek* – ‘človek’,

od tod tudi človečnost) lastnosti: hrabrost, poštenost, spoštovanje časti, držanje besede, osebna etika, domoljubje in požrtvovalnost, solidarnost. Čojstvo je zato vrednota, ki posamezniku omogoča osebni ugled v družbi, obenem pa promovira tudi kolektivno naravo Črnogorcev kot nosilcev teh lastnosti), plemensko-teritorialnem ustroju in epski tradiciji (Popović 1999, 52–55). Zaradi zgodovinskih okoliščin, predvsem nujnosti obrambe pred bizantinskimi, raškimi, beneškimi (mleškimi) in nato zlasti turškimi poskusi dominacije, se je oblikovala čvrsta socialna skupnost z visoko mero medsebojne solidarnosti. Izoblikovale so se vrednote, ki so v večji meri temeljile na osebnostnih lastnostih posameznika (osebne vrline) in ne na njegovi ekonomski moči. Kronisti obdobja med 15. in 19. stoletjem pripominjajo, da je bila črnogorska ekumena tedaj bolj podobna vojnemu taboru kot urejenemu sistemu naselij, vendar je bila to v danih pogojih (pogosta nevarnost turških invazij) edina možnost preživetja. Vendar v opisih radi pozabljajo na kultivacijo močno zakrasele sredogorske in visokogorske pokrajine. Da bi preživel štivilčno prebivalstvo, so Črnogorci spretno kultivirali kraške vrtače, kjerkoli je bilo to le mogoče. Razpršena poselitve je bila tudi odraz prilagoditve na naravne razmere s prevlado skromnih življenjskih virov. Zaradi nevarnosti in pogostih vpadov so naselja pogosto opustili in nato ponovno vzpostavili, v gospodarstvu pa se naslonili predvsem na pašno živinorejo. Turške invazije v 18. stoletju so sicer nekajkrat praktično uničile poselitveno infrastrukturo, ljudstva pa ne: umik v sosedstvo jih je rešil, agrarno naturalno gospodarstvo pa je sorazmerno hitro vzpostavilo ekonomsko ravnovesje (*Vojna enciklopedija* 1971, 192). Vendar stiki z ozemlji pod beneško posestjo kažejo na kontinuirane gospodarske stike in sorazmerno živahno menjavo. Bržkone temelji ta tradicija na sorazmerno intenzivni visoki agrarni kulturi srednjeveške Duklje (*Meyers Konversationslexikon* 1909, 96–98).

Plemenska organizacija je zaradi tesnih vezi med člani povečevala medsebojno solidarnost, kar je bilo preživetvenega pomena tako v ekonomskem kakor v varnostnem pogledu. Skupnosti so bile zelo kompaktne, pripadnost skupnosti pa visoko cenjena vrednota. Plemena (vseh je bilo 35) (Klemenčič in Žagar 2004, 244) so bila prostorsko-prebivalstvene enote s čvrsto povezanostjo članov in z visoko stopnjo solidarnosti. Popović opozarja, da v nasprotju s poenostavljenimi (in seveda zgrešenimi) predstavami plemena niso bila zaprta. Vlogo regulatorja medplemenskih odnosov so imeli vladike, ki so bili predvsem cerkveni, pa tudi posvetni voditelji, medtem ko so bili guvernadurji simbolična vez z Mletsko republiko in pod beneškim vplivom. S tem so zagotavljali avtokefalnost (cerkveno samostojnost), zaradi formalnega položaja vladike kot tudi posvetnega vladarja pa je bila Črna gora teokratska država. Živahne vezi s strateškimi zavezniki Rusijo in v manjši meri Avstrijo, pozneje pa (zaradi dinastičnih povezav) z Italijo (kar ima svojo predhodnico v živahnih stikih z beneškimi posestmi), so Črno goro

kljub njeni majhnosti postavljale kot pomembnega strateškega zaveznika. Celo več: prav v spregi z ruskimi interesi so Črnogorci postali možno jedro močnejše regionalne integracije v osrčju Balkanskega polotoka. Ne gre prezreti, da so jo nekateri v 19. stoletju videli kot južnoslovansko Sparto (Popović 1999, 59–63); podobno omenja Banac (1987, 258–259). Diplomatska dejavnost, raznovrstnost vezi in teža strateških partnerstev so Črni gori dvigale prepoznavnost in ugled, obenem pa tudi utrjevale njen državniški značaj.

Prav državotvornost pa je v marsičem izhodišče, če ne celo vzrok kontradikcij razvoja Črnogorcev. Državnost je nedvomno še utrjevala črnogorsko identiteto, katere jedro je bil način življenja, naslonjen na čvrsto plemensko-teritorialno skupnost. Država je bila torej narodotvorna, pa obenem tudi kulturotvorna. Vendar je širjenje Črne gore in sklepanje zavezništev pripeljalo v objektivne situacije, kjer je bilo zблиževanje s Srbi predvsem pragmatična rešitev, končnih posledic pa ni bilo mogoče predvideti. Zato je na primer Njegošovo srbstvo racionalno, naslonjeno na skupne interese in sosedstvo, medtem ko v kulturi izraža črnogorsko individualnost, čeprav vpeto v takrat razširjeno in popularno pansrbsko (realno pa južnoslovansko) idejo; v nekem smislu je treba v tem videti tudi panslovanski značaj (Popović 1999, 89). Isti avtor je prepričan, da je treba Njegošev nazor in naklonjenost Srbom v njegovih literarnih stvaritvah vzeti kontekstualno in ne zgolj neposredno. Podobno je tudi z jezikom, ki si je sredi 19. stoletja šele utiral pot. V večini evropskih narodov je jedro in temelj nacionalnih identitet. Zaradi sorodnosti črnogorskega in srbskega jezika so mnogi imeli oba za enega in enotnega, še posebej zato, ker je bilo srbstvo tedaj v jezikovno-kulturnem smislu raznoliko zaradi politične razdeljenosti (Srbija, Bosna in Hercegovina, v predelih ogrskega dela habsburške monarhije, ipd.). Črnogorska identiteta se je tako po prepričanju sodobnikov že zaradi objektivnih okoliščin z lahkoto manifestirala kot nekoliko "posebna srbska". Politična tradicija Črne gore in ideja, da bi lahko ta gorska država igrala vlogo "Piemonta" v južnoslovanski politični tradiciji (Banac 1987: 261), je sicer godila nacionalnemu ponosu skromne črnogorske inteligence, a zaradi realnih vezi in velikostnih razmerij (Srbija je bila neprimerljivo večja in močnejša) je realno utrjevalo srbskost črnogorstva.

Drugi razlog identitenege prilagajanja je treba iskati v teritorialnem širjenju Črne gore. Črnogorska tradicija se je ob širjenju države na Brda (po letu 1795 in 1820) in Katun (po letu 1859) zlahka obdržala. Način življenja je bil enak, prepuščeni so bili isti usodi. Po letu 1878, ko je bila na Berlinskem kongresu priznana njena neodvisnost, je do leta 1882 dosegla do tedaj najobsežnejšo ozemelsko širitev, saj se je po površini skoraj podvojila. Obsegala je predele nekdanje vzhodne Hercegovine z Nikšićem do vključno visokih planot Durmitorja ter se ustavila na prepričljivi oviri – kanjonu reke Tare. Še pomembnejša je bila osvojitve Zete

s Podgorico ter dela črnogorskega primorja z Barom. V gospodarskem pogledu je to pomenilo pridobitev gospodarskega jedra, v prometno-strateškem smislu izhod na morje, v kulturnem pa pridobitev opaznega števila prebivalstva, ki črnogorske tradicije dotlej ni živelo. Medtem ko sta prejšnjim osvojitvam sledila pregon ali celo uničenje slovanskega muslimanskega življa – t. i. “poturic”, to sedaj ni bilo več mogoče. Potrebni so bili kompromisi, drugačen način upravljanja, začetek socialne diferenciacije in dogovarjanje s soseditvom (Banac 1987, 259). Tradicionalna identiteta verjetno ni bila več dovolj, morala je iskati nove oblike svoje družbene biti. Ker pa je bil hkrati srbski pritisk vse močnejši, jugoslovanske ideje pa prisotne v več različicah, se je s tem ustvarjal manevrski prostor nove, prilagojene črnogorske identitete. Srbska ali celo velikosrbska ideja je imela torej na razpolago dovolj manevrskega prostora zato, ker so vojaško-taktični razlogi vodili v kooperacijo na različnih področjih. Poleg tega je bil tu še ključni dejavnik – Rusija. Po avstrijski okupaciji Bosne in Hercegovine je bilo širjenje Srbije in Črne gore proti zahodu praktično preprečeno, habsburški imperij pa konkurent in verjetni nasprotnik. Naslonitev na Rusijo je bila za Srbijo edini strateški izhod, čeprav je gospodarsko dobro sodelovala z Avstro-Ogrsko. Ko je tudi Nemčija opredelila zavezništvo z Bolgarijo in s tem okrnila ruski vpliv v tej državi, je Srbiji od starih “Načertanij” kot geopolitičnega načrta ostala samo smer proti jugu (Makedonija) in jugozahodu (severna Albanija ter Črna gora) (Heer 1981). Sodelovanje med srbstvom in črnogorstvom je prehajalo v fazo hegemonije.

Odločilni korak je nastopil ob balkanskih vojnah. Vojaški uspehi protiturške koalicije so izničili turško moč in jo prisilili k umiku do Carigrada. Črni gori so pripadla ozemlja na severu in severovzhodu. To je predel Sandžaka, ki je bil glede na versko sestavo prebivalstva precej muslimanski, po historični tradiciji pa del starega Rasa – torej “zibelke” srednjeveške srbske države. Ker je Črni gori pripadla tudi rodovitna Metohija in z njo eno najpomembnejših srbskih svetišč – patriarhija v Peći, je objektivno, tako zaradi mitološkega pomena kakor zaradi objektivne prebivalstvene sestave, srbstvo postalo sestavni del črnogorske državnosti. Do sedaj še ni povsem pojasnjeno, v kolikšni meri so te okoliščine narekemale za mnoge sporno odločitev skupščine v Podgorici leta 1918. Po balkanskih vojnah je bila pot prek Črne gore dejansko edini način srbskega izhoda na morje, vse dokler ni bila po prvi svetovni vojni oblikovana prva Jugoslavija.

Ostro polarizacijo med “bjelaši” (unionisti) in “zelenaši” (federalisti) po vključitvi v Jugoslavijo je treba presojati tudi s socialnoekonomskega vidika. Del elite se je naslonil na Beograd in užival določene prednosti. Črna gora tedaj ni imela razvitih institucij, kar je gotovo slabilo modernizacijo in prilagoditve črnogorskega narodnega gibanja. Večina črnogorske inteligence se je šolala v Beogradu. Zato je precej verjetno, da so k razkolu prispevali tudi ti, saj so bili nosilci drugačnih

idej, kot pa jih je lahko doma sprejemalo prebivalstvo, ki je poznalo le črnogorsko tradicijo. Pleterski zato dopušča možnost, da so ti razlogi morda prispevali k angažiranju črnogorskih komunistov za avtonomnost Črnogorcev. To tezo so jim nekdanji federalisti z naslonitvijo na Italijo in oblikovanjem marionetne Črne gore (v letih od 1941 do 1943) sicer že skoraj vzeli (Pleterski 1986, 304–308). Drugi izziv se je ponudil po drugi svetovni vojni, ko se je odprlo vprašanje razmejitve Sandžaka. Kaže, da na nacionalno vprašanje precej občutljive partije niso bile naklonjene ideji posebne enote Sandžaka, ki bi kot celota sodil v okvir Srbije (skupaj z Vojvodino in s Kosmetom). Črnogorci so ga zahtevali zase, sklicujoč se na zgodovinsko pravičnost (po drugi balkanski vojni je južni del skupaj z Metohijo pripadal Črni gori). Na samobitnost muslimanskega prebivalstva, ki tedaj še ni bilo opredeljeno kot “Bošnjaki”, se ni očitno nihče resno oziral, čeprav so med vojno zahtevali prav to (Pleterski 1986, 391).

Obdobje druge Jugoslavije je za Črno goro obdobje delne državnosti; postala je ena od zveznih republik, Črnogorci pa priznan narod. Oblikovale so se nacionalno pomembne institucije, od univerze, akademije znanosti, medijske hiše do gospodarskih ustanov. Forsirana industrializacija in urbanizacija sta vodili k večji družbeni mobilizaciji, kar naj bi prispevalo k razvoju črnogorske identitete (Klemenčič in Žagar 2004, 244–245). Prvi statistični popis leta 1948 je pokazal velik delež Črnogorcev – kar 91 odstotkov, nato pa je začel delež nazadovati. K temu so prispevale tako razlike v demografski rasti bošnjaškega (sandžaškega) muslimanskega korpusa kakor tudi pripadnikov albanske manjšine v primorju in Zeti. Vendar se je stalno povečeval tudi delež Srbov, vse do okrog 32 odstotkov leta 2003 (Boeckh 2009, 220–221). Še skromnejši pa je rezultat po maternem jeziku, saj je črnogorski jezik navedlo le okrog 22 odstotkov, srbskega pa 63,5 odstotka popisanih (Kicošev idr. 2006, 63). Pri tem je treba opozoriti tudi na sorazmerno intenzivno doseljevanje na obalo. Občine Budva, Bar, Petrovac in Herceg Novi izkazujejo leta 1981 znaten porast “Jugoslovanov”, kar je vsaj deloma rezultat priseljevanja iz različnih delov Jugoslavije. V tem obdobju je bil porast Jugoslovanov razširjen pojav v skoraj vseh jugoslovanskih okoljih, saj so na zvezni ravni dosegli zelo visoko številko: 1,4 milijona pripadnikov (Žuljić 1989). Institucionalna podpora torej ni zmogla v celoti pospešiti procesa dozorevanja črnogorskega naroda. Vendar je treba upoštevati, da sta bili gospodarska in tudi medijska odvisnost Črne gore od Beograda zelo veliki in kulturno-jezikovni vpliv namerno močan (Popović 1999, 105). Razpad Jugoslavije leta 1991, oblikovanje začasne Zvezne republike Jugoslavije in pozneje Državne skupnosti Srbije in Črne gore jo je sprva še bolj potisnil v srbske okvire. Deloma gre za elemente solidarnosti političnih elit, kjer ni bilo zanemarljivo dejstvo, da so nekateri vidni Srbi po svojem izvoru iz Črne gore. To velja na primer za Miloševića (Klemenčič in Žagar 2004, 245) in Radovana Karadžića (Boeckh 2009, 220).

Centralistični pritisk na Črno goro je bil v osemdesetih letih 20. stoletja izjemno močan in je skušal na različne načine uveljavljati politiko enotnosti Srbov in Črnogorcev (Klemencič in Žagar 2004, 330–333), nedvomno tudi zaradi vse očitnejših namer Slovenije in pozneje še Hrvaške po samostojnosti. Naraščajoči gospodarski problemi in posredne posledice vojaških spopadov v sosedstvu so zniževali pripravljenost Črnogorcev vztrajati v državni zvezi s Srbijo. Zato naj bi imela načrtna diferenciacija od srbstva predvsem politični motiv: beg od Miloševićeve Srbije. Pomemben korak k samostojnosti je bila ponovna vzpostavitev avtokefalnosti črnogorske pravoslavne cerkve (Armesto 1997, 237–238). Očitno je jugoslovanska kriza pospešila proces osamosvajanja Črne gore, ni pa prispevala tudi k večji narodni koheziji Črnogorcev.

5. Črnogorsko vprašanje v narodnih statistikah

Pregled je mogoče začeti šele z obdobjem po drugi svetovni vojni, ko se Črnogorci pojavijo v statistikah; prej so jih namreč šteli skupaj s Srbi. Sredi 19. stoletja je imela Črna gora v takratnih okvirih, združujoč t. i. “podlovcensko” ali “staro” Črno goro ter Brda, okrog 120.000 prebivalcev (Burić 2003, 75). Število prebivalstva na današnjem ozemlju države je po ocenah do leta 1880 naraslo na okrog 207.000, do leta 1910 pa na okrog 344.000 (Eberhardt 2001, 339). Ob prvem ugotavljanju števila prebivalstva leta 1909 je bilo po maternem jeziku nad 95 odstotkov “Srbov” (Boeckh 2009, 220). Ob prvem jugoslovanskem popisu leta 1921, ko so Srbe, Črnogorce in Makedonce šteli skupaj kot Srbe, je ozemlje današnje Črne gore že preživljalo okrog 300.000 prebivalcev; od tega je bilo Srbov nad 90 odstotkov (Žuljić 1989, 22–23). Deset let pozneje so statistike združili tako, da so bili v skupni kategoriji “Srbohrvatov” Srbi, Muslimani (različne statistične skupine), Črnogorci in Makedonci, pa tudi Hrvati (Žuljić 1989, 25).

Šele popis 1948 je ponudil možnost narodne opredelitve za “Črnogorce”. Za to opcijo se jih je odločilo veliko – skoraj 91 odstotkov, pa tudi precejšnje število (okrog 74.000) Črnogorcev, razseljenih drugod po Jugoslaviji. Poznejši statistični popisi dokazujejo izrazito etnično difuzijo, saj se je število pripadnikov manjšin (predvsem Albancev in Muslimanov oziroma Bošnjakov) povečevalo hitreje kakor število Črnogorcev. Podrobnejše analize predvsem starostne sestave dokazujejo opazno večjo rodnost pri obeh skupinah, kar je ključni razlog za hitrejše rast obeh manjšin (*Stanovništvo: nacionalna ili etnička pripadnost*, 2004). Število Črnogorcev je tako naraščalo do popisa 1981, kar gre pripisati vzdrževanju črnogorske identitete, čeprav se je (kakor prej omenjeno) delež Črnogorcev

nenehoma zniževal. Toda delež in število Srbov kažeta vztrajno rast, tolikšno, da je na podlagi zgolj rodnostnih gibanj to težko pričakovati. Črna gora je bila poleg tega tudi izrazito emigracijsko območje, saj je število odseljenih nekajkrat preseglo število priseljenih (Žuljić 1989, 60). Priseljevali so se predvsem na območje črnogorskega primorja, in to največ iz srbskih urbanih okolij (Žuljić 1989, 58). Težko je predvideti, da se je urbana mentaliteta priseljenih enostavno spojila z domačim črnogorskim prebivalstvom. Število Srbov pa se je povečevalo tudi v izrazito emigracijskih območjih Črne gore, kar prča o daljšem procesu narodne konverzije.

Leta 1991 sta sledila obrat in nazadovanje števila Črnogorcev, kar se je do zadnjega popisa leta 2003 še stopnjevalo. V spreminjanju razmerja med Črnogorci in Srbi gre le v manjši meri za posledice selitvenih tokov, predvsem v obalnih predelih. Spremembe je treba torej pripisati predvsem konverziji narodne identitete.

Zanimive izsledke daje tudi primerjava števila Črnogorcev zunaj Črne gore. Ker gre za razmeroma opazen delež (v povprečju od 20 do 30 odstotkov vseh opredeljenih ob popisih kot Črnogorci), je še toliko pomembnejše, da se je črnogorska identiteta v pogojih notranje (jugoslovanske) diaspore izkazovala tudi zunaj svojega izvornega okolja. To dokazuje, da ni vezana zgolj na izhodiščni teritorij – Črno goro, temveč se njeni pripadniki identificirajo tudi po drugih elementih kolektivne identitete. Predvsem pa izstopa dejstvo, da je bilo ob popisu leta 2003 absolutno število zdaleč najmanjše v vsem popisnem nizu ter da je bil tudi delež Črnogorcev zunaj Črne gore prepričljivo najmanjši prav ob zadnjem popisu – le 15 odstotkov. Po ocenah živi v okolici Skadra v Albaniji okrog 1.200 Črnogorcev (Kahl 2006, 11).

6. Geopolitične implikacije črnogorskega vprašanja na Balkanu skozi čas

Črnogorsko ozemlje je izrazito gorato. Več kot polovica površja leži višje od 1.000 m nad morjem. Gorski grebeni se pno strmo nad morjem, razgibano kraško površje pa ustvarja vtis nedostopnosti. Skromen obseg nizkega, ravnega in rodovitnega površja dopolnjuje vtis o polekumeni – redko in le pogojno naseljenem svetu, ki v najvišjem delu vzhodne Črne gore in severne Albanije v Prokletijah zaključuje tektonsko gmoto Dinaridov. Ker tudi onkraj albansko-črnogorske meje prevladuje izredno razgiban svet albanskih Prokletij, se težko prehoden svet vleče več kot 100 km proti jugovzhodu. Reka Drim teče povečini po ozki in vijugavi soteski, mestoma tudi po kanjonih, zato je bila do danes bolj

Tabela 1

Številčni razvoj prebivalstva današnje Črne gore glede na narodno pripadnost v obdobju od 1921 do 2003 / The demographical development of contemporary Montenegro according to national affiliation during the period from 1921 to 2003.

	Število prebivalcev ob statističnih popisih							
	1921 ¹	1948 ¹	1953 ¹	1961 ²	1971 ¹	1981 ³	1991 ³	2003 ⁴
Srbi in Črnogorci	236.000							
Črnogorci		342.000	363.700	384.000	355.600	400.500	380.500	267.700
Srbi		6.700	13.900	14.100	39.500	19.400	57.500	198.400
Albanci	17.200		23.500	25.800	35.700	37.700	40.400	31.100
Muslimani	38.300			30.700	70.200	78.100	89.600	24.600
Bošnjaki								48.200
Hrvati	18.200		9.800	10.700	9.200	6.900	6.200	6.800
Jugoslovani			6.400	1.600	10.900	31.200	26.200	2.000
Drugi	1.600	28.300	2.600	4.100	8.500	10.500	14.700	41.400
SKUPAJ	311.300	377.000	419.900	471.000	529.600	584.300	615.000	620.200
Delež Črnogorcev (%)		90.7 %	86.6 %	81.5 %	67.1 %	68.5 %	61.9 %	43.2 %
Skupno število Črnogorcev (območje nekdanje YU)		425.700	466.100	488.700	508.800	579.000	533.900	320.000
Indeks rasti števila Črnogorcev (1948 = 100)		100	109	115	120	136	125	75
Število Črnogorcev zunaj Črne gore		83.000	102.400	104.700	153.200	178.500	153.400	52.300
Delež Črnogorcev zunaj Črne gore		19.5 %	22.0 %	21.4 %	30.1 %	30.8 %	28.7 %	16.3 %

Viri:

- (1) Eberhardt, P., 2001. *Ethnic Groups and Population Changes in Twentieth-Century Central-Eastern Europe: History, Data and Analysis*. M. E. Sharpe, New York, 388–389.
- (2) Žuljić, S., 1989. *Narodnosna struktura Jugoslavije i tokovi promena*. Zagreb: Ekonomski institut, Zagreb, 57.
- (3) Statistički godišnjak, 2009. Zavod za statistiku, Podgorica, 45–46.
- (4) *Stanovništvo: nacionalna ili etnička pripadnost*, 2004. Republika Crna gora, Zavod za statistiku, Podgorica.

ovira kakor pa priložnost za razvoj prometnega omrežja. Toda gorati, razgibani in zakraseli svet se nadaljuje tudi proti osrednji Bosni. Črna gora se tako nahaja v loku visokih, težko prehodnih gora in se naslanja na morsko obalo, ki je bodisi visoka in težje dostopna (v južni Dalmaciji in črnogorskem primorju) ali pa nizka in zamočvirjena z obrežno obmorsko plitvino (v južnem delu). Takšno okolje je v fazi vojaških osvajanj nudilo vsaj delno zaščito in zatočišče. Po drugi strani so izoliranost in specifične življenjske razmere na nek način pogojevali način življenja in kulturo prebivalcev na območju, ki je pozneje dobilo današnje ime Črna gora. V tem obsežnem obalnem loku južnega Jadrana sta edino Dubrovnik in Drač postala pomembnejši pristanišči. Črnogorsko ozemlje je tako naslonjeno na dve naravni oviri: dinarsko-albanski gorski lok proti notranjosti, in obalni, ki najprej s strmo in z razčlenjeno, nato pa z nizko in močvirnato obalo zmanjšuje pomorski značaj območja.

Opisana svojstva so imela v zgodovinskem razvoju območja pomembno vlogo. Lajšala ali celo sploh omogočala so odpor ter pomagala tvoriti čvrsto, na ta posebni teritorij močno navezано skupnost. Seveda so bili enako pomembni tudi prebivalci – Črnogorci, ki so z oblikovanjem specifične kulture (Popović govori celo o “civilizaciji”) ustvarili samosvojo teritorialno identiteto – unikat med ljudstvi Balkana. Toda k temu so bistveno prispevali tudi pritiski od zunaj, ki so skušali to naravno bariero osvojiti. V času otomanskega imperija in osvojitve obsežnih ozemelj v Podonavju je bila kopenska pot proti Bosni in Panonski kotlini odprta, zato južne smeri prek Zete in mimo stare Črne gore niti niso tako zelo potrebovali. Vrh vsega sta bili ključni točki Drač in Boka Kotorska dolgo pod beneškim vplivom, medtem ko je Dubrovniška republika uspevala zadrževati samostojnost. Ko se je v poznem 16. stoletju turška invazivna moč izčrpala in se je začela regresija otomanskih ozemelj, so nastopile velike spremembe. Vojaški neuspehi Turčije proti rastoči srednjeevropski sili – habsburški Avstriji so severni prehod vse bolj omejevali, zato je bil južni (črnogorski) tembolj dragocen. Prehod prek ozkega pasu med Zeto in Boko Kotorsko, ki je vodila do turških ozemelj v Bosni, je naseljevalo pravoslavno in Turkom nenaklonjeno ljudstvo vzhodne Hercegovine in Črne gore. Zato ne čudi izjemen pritisk Turkov na to ozko ozemlje. Verjetno so bile težave, ki so jih imeli prebivalci zaradi vojaških prehodov, pomemben motiv za odpor proti Turkom. Kronisti ne skoparijo s komplimenti o predrznosti in hrabrosti protiturškega odpora Črnogorcev. Vendar je bil za bojevitost še en motiv: namreč priložnost za plenjenje vojaških in trgovskih karavan. Črnogorsko ozemlje je bilo – v geopolitični terminologiji tistega časa – pač primerno potencialno “mostišče”, ki pa te funkcije ni nikoli zares prevzelo. Zato ne čudi, da je v 17. stoletju sledilo več turških poskusov, da bi nevaren prehod zavarovali tudi z radikalnimi rešitvami, kot sta izselitev večine črnogorskega prebivalstva (*Vojna enciklopedija* 1971, 211–217). Ta ni uspela,

ker so Črnogorci večje izkoriščali prednost nepreglednega območja in ker je bila njihova ekonomska podlaga vezana na živinorejo, s tem pa bolj mobilna in prilagodljiva. Uspehi protiturškega boja so postopoma zmanjševali ne le turško moč, temveč predvsem privlačnost črnogorskega ozemlja. Za Turčijo je bila toliko bolj pomembna pot skozi Sandžak, ki ga je naseljevalo muslimansko prebivalstvo in je bilo zaradi omenjenega družbenega svojstva idealno "mostišče".

Protiturški odpor Črnogorcev je krepko prevrednotil strateški pomen njihovega ozemlja. Namesto koridorja se je uveljavil "otok", ki je večinoma deloval kot ovira. Toda kar je bila Visoki porti velika ovira, je bila v 19. stoletju zlasti Srbom velika prednost (Tunjić 2004, 182–184). Prek črnogorskega ozemlja je bilo namreč Srbiji še najlažje uresničiti pomemben cilj: osvojitve obal Jadrana. Srbizacijo tega območja so torej narekovali v veliki meri prav strateški razlogi. Po avstrijski okupaciji Bosne in Hercegovine ter vojaškem nadzoru Sandžaka je imela Srbija še manj priložnosti širjenja proti zahodu (Bosni), proti Črni gori pa je bila pot odprta in vsaj za Srbijo izjemno privlačna.

Ko je po balkanskih vojnah Črna gora osvojila ozemlja na severu (Sandžak) in postala soseda Srbije, se je potreba po enotnosti še povečala. Pri tem je bil verjetno ključen dogodek osamosvojitve Albanije; na njeno ozemlje je Srbija računala že skoraj stoletje, vse od Garašaninovih "Načertanij". Črnogorsko ozemlje je bilo za Srbijo vredno toliko bolj tudi zaradi tega, ker je bila blokirana tudi na jugu, v smeri proti Solunu. Če v tej luči gledamo unifikacijo Črne gore in Srbije leta 1918 (Podgoriška skupščina), je jasno, da so tak korak načrtovali kot enega od ključnih geopolitičnih ciljev Srbije. Črna gora je sedaj spet pridobila lastnost "mostišča" – tokrat za Srbijo. Toda z oblikovanjem Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev se je strateški pomen Črne gore za Srbijo naglo zmanjšal. Mostišče niti ni bilo potrebno, saj je bilo ozemlje zaradi preteklih sprememb meja in konfliktov brez primerne infrastrukture. Sklepamo lahko, da je bil jugoslovanski (srbski) unitarizem zato postavljen pred dva primarna cilja: zagotoviti prevlado v smeri proti zahodu (Bosni, deloma tudi Hrvaški) ter proti jugu (Kosovo in Makedonija). Črna gora je zato v prvi Jugoslaviji ostala gospodarska periferija.

Do velikega preobrata je prišlo po drugi svetovni vojni. Povojni razvoj je z oblikovanjem doktrine jugoslovanskega federalizma Črni gori ponudil priložnosti gospodarskega in regionalnega razvoja, posledično pa tudi družbene modernizacije. Ti procesi so zaradi gospodarskih, izobraževalnih in kulturno-jezikovnih prilik vezali Črno goro tesneje na Srbijo in Beograd. Uresničevali so jih z gospodarskimi in infrastrukturnimi načrti, kot je bila na primer gradnja proge Beograd–Bar in z gospodarskimi povezavami. Črna gora je bila na albanski strani praktično povsem blokirana, saj so bili stiki z Albanijo pod trdim totalitarnim režimom Enverja Hoxhe zelo redki.

Povsem nove razmere so nastopile z disolucijo jugoslovanske federacije. Razlogov za krizo je veliko in jih na tem mestu ne morem obravnavati. Poskusi zadržanja Jugoslavije v večji ali manjši različici so se izjalovili, država pa se je reducirala na ozemlju nekdanjih republik Srbije in Črne gore. Z izgubo Bosne in Hercegovine je Črna gora za Srbijo zopet pridobila izjemen strateški pomen: postala je mostišče, okno v svet. Vendar so se te možnosti zaradi vojaških spopadov v bližnji soseščini močno okrnile, z gospodarsko blokado Zvezne republike Jugoslavije pa se skoraj povsem prekinile. Toda medtem ko je Srbija razpolagala s kmetijskimi in z industrijskimi kapacitetami, je imela Črna gora zelo skromne gospodarske možnosti. Nastopilo je obdobje, ko je bil izhod iz zveze s Srbijo predvsem gospodarski in ne le politični imperativ. Črna gora je morala svojo identiteto začeti iskati tudi v mednarodnem prostoru ter uveljavljati lastne geopolitične interese. V tej luči je treba presoјati tudi rezultate zadnjega popisa leta 2003. Pri tem je očitno, da srbsko prebivalstvo prevladuje predvsem na severu, v nekaterih regionalnih središčih po državi ter obalnih mestih. Za mnoge, ki so bili gospodarsko vezani na Srbijo, je bila odločitev za srbstvo verjetno vsaj nekoliko pogojena tudi z obstojem gospodarskih in kulturnih vezi in torej povsem racionalen odgovor na izzive časa. Po drugi strani pa se v Črni gori odpirajo tudi vprašanja notranje konkurence demografsko vitalnih skupnosti, kot sta bošnjaška na severu in albanska na jugovzhodu.

Zaključno dejanje v geopolitičnem smislu dajejo procesi evropske integracije, ki tudi ta ostanek Evrope postopoma vključujejo v enoten gospodarski prostor združene Evrope. Zahodni Balkan, kamor sodita tudi Črna gora in njeno sosedstvo, že prejema nekatere prednosti omenjenih širitvenih namer. Črna gora je tu zopet posebnost, saj je evropsko valuto sprejela še v času državne zveze s Srbijo, ne da bi bila formalno podvržena strogemu nadzoru evropskih finančnih institucij. Ta korak je srbska diplomacija (povsem upravičeno!) štela za izrazito dezintegrativno potezo niti ne toliko Črne gore, ki je to pragmatično sprejela, temveč EU, ki je potezo tolerirala. Leta 2009 sta v okvirih zveze NATO pristali tudi dve sosedbi: Albanija in Hrvaška, kar je ob političnem nadzoru Bosne in Hercegovine ter Kosova (NATO in EULEX) samo v pretežno goratem in z Bošnjaki naseljenem srbskem delu Sandžaka pustilo neposredni kopenski stik s Srbijo. Realno gledano so torej mnogi vzvodi srbskega gospodarskega, kulturnega in političnega vpliva skoraj prenehali. Nastopajo realni pogoji večje avtonomizacije črnogorske nacionalne ideje v pogojih EU priključujočega se Balkana. Predvsem v gospodarskem in prometnem smislu utegnejo biti za Črno goro pomembnejše zlasti spremembe v Albaniji, ki s pridobivanjem tujih investicij zelo naglo gradi svoj razvojni pol v trikotniku med Skadrom, Tirano in Dračem. Sem se usmerjata dva prometna koridorja, ki bosta močno povečala strateško težo ozemlja, naseljenega pretežno z Albanci. Potekata od

Drača na obali prek Tirane in se nato cepita v severni krak proti Prištini, drugi, pomembnejši, ki poteka prek Skopja in Sofije do Varne ob Črnem morju pa bo v prihodnje eden od ključnih južnoevropskih prometnih koridorjev (VIII koridor transevropske mreže) (Zupančič 2009, 132). Za Črno goro je vsekakor perspektivna povezava na relaciji Beograd–Bar, in to tako obnova železniške proge kakor tudi gradnja avtoceste. Črna gora bo brez podobnih povezav verjetno izpostavljena močni regionalni konkurenci. Turizem kot paradna veja črnogorskega gospodarstva v tej luči predstavlja opcijo, dovolj močno za zadostitev interesov domačih elit in zanesljivo nezadostno za ustrezen nacionalni razvoj in vzpostavljanje konkurenčnosti v regiji. Ob uveljavljanju odprte Evrope je mogoče predvideti predvsem pritiske gospodarske narave tudi v črnogorski prostor. To bo imelo zanesljivo tudi svoj politični in kulturni odmev in bo lahko močno vplivalo tudi na identiteto prebivalstva v tem okolju. Zato bo črnogorsko narodno vprašanje v prihodnosti poleg z dediščino dualizma med srbstvom in črnogorstvom okupirano tudi z demografsko in gospodarsko konkurenco albanskega narodnega korpusa.

7. Sklep

Črnogorsko narodno vprašanje v svojem bistvenem pomenu ostaja razdeljeno med subjektiviteto nespornega naroda in objektiviteto dualne identitete, ki (regionalno in časovno različno) variira med črnogorstvom in srbstvom. Temeljnit pretres objektivnih okoliščin narodne pripadnosti nam na teoretični ravni ne da povsem zadovoljivega odgovora o “objektivnem” obstoju črnogorskega naroda. Vendar je na koncu vendarle subjektivnost samozavedanja tista ključna lastnost, ki ne glede na jezikovno-religiozne sorodnosti (za nekatere enakosti ali celo istosti) obstaja kot dejstvo! Tak narod je organizirano kolektivno telo, utemeljeno na posebnostih zgodovinsko-teritorialnega razvoja ter postopnega oblikovanja politične identitete. Če torej premore z zadostno mero družbene kohezije obstajati kot narodni korpus, vpet v gospodarsko pasivni lok južnih Dinaridov, ni treba dvomiti v njegov obstoj. A ta dvom bo obstajal, saj zanj obstaja tudi več kot stoletje star interes (srbski namreč). Podobno kot pri Makedoncih, ki si jih zaradi teritorialnih (grških), jezikovnih (bolgarskih) ali jezikovno-zgodovinskih (srbskih) interpretacij lastijo imenovane tri sosede, demografsko pa prerašča albanski narodni korpus, je tudi pri Črnogorcih “srbskost” v funkciji projekcije geopolitičnih interesov (Črna gora kot mostišče), jezikovna sorodnost (in zopet ne povsem istost!) pa primeren argument unitaristične razlage enosti in istosti črnogorstva in srbstva. Črnogorska identiteta nesporno obstaja, kakor tudi njegovi nosilci, organizirani kot državotvorna nacija. Ponovno vzpostavljena

34

državnost je zato izziv redefinicije črnogorstva kot narodnega in kulturnega pojava. Ta korpus je sedaj na poti iskanja nove, moderne črnogorske identitete, ki bo v večji meri naslonjena na evropski kulturni kontekst in jo bodo le v manjši meri krojile kulturno-politične aspiracije močnejših sosedov. Toliko bolj je mogoče pričakovati iskanje avtentičnega črnogorskega narodnega izraza v novih okoliščinah mednarodnega povezovanja in medetnične (predvsem kulturne) tekmovalnosti.

Črnogorsko vprašanje ostaja v prvi vrsti politično vprašanje; vendar nič manj kot velja to za druge, morda na prvi pogled bolj prepričljive samobitne etnične skupnosti Balkanskega polotoka.

Karta 1 / Map 1

Najštevilčnejše narodne skupine po občinah Črne gore ob popisu leta 2003

The dominant ethnic groups in Montenegro, by communes, at the 2003 census

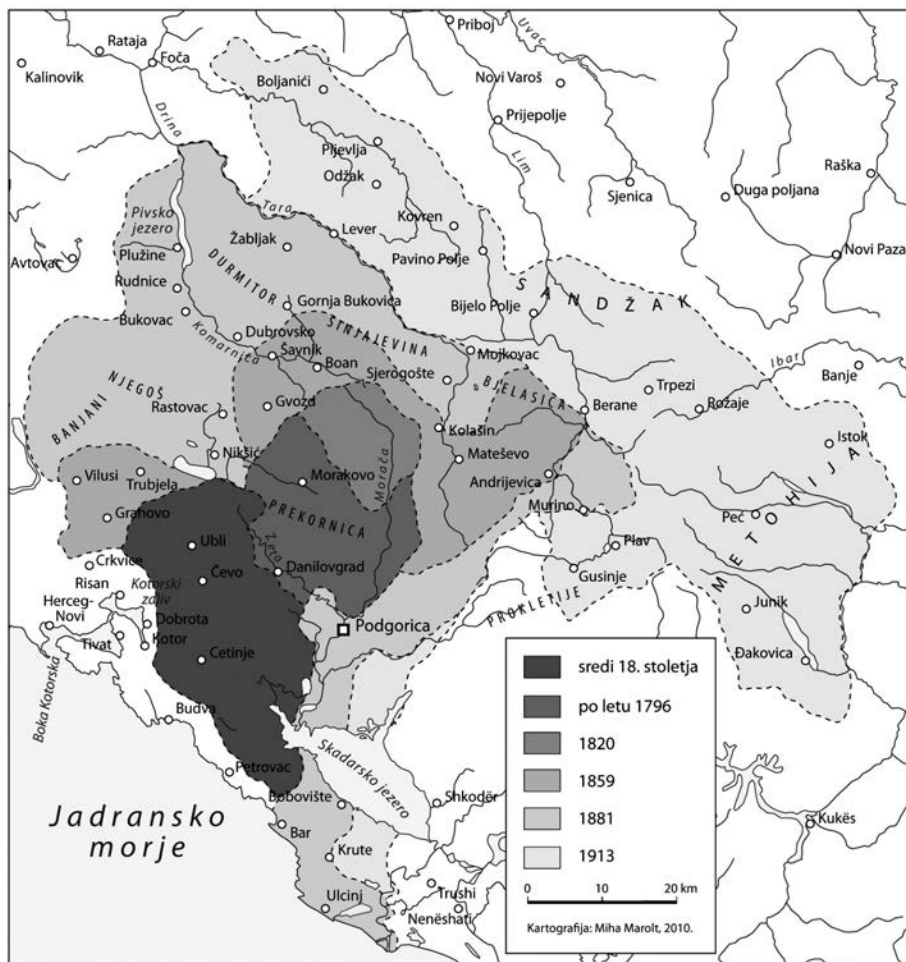

Vir: Stanovništvo: nacionalna ili etnička pripadnost, 2004. Republika Crna gora, Zavod za statistiku, Podgorica.

Karta 2 / Map 2

Teritorialni razvoj Črne gore do leta 1913

The territorial development of Montenegro through 1913

Vir: Vojna enciklopedija, 1971. 2 knjiga. Redakcija vojne enciklopedije, Beograd.

Viri in literatura

Armesto, F. F. (ur.), 1997. *Guide to the Peoples of Europe*. Revised Edition. Times Books, London.

Banac, I., 1987. *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji: Porijeklo, Povjest, Politika*. Globus, Zagreb.

Boeckh, K., 2009. *Serbien und Montenegro*. Südosteuropa Gesellschaft & Regensburg, Verlag Friedrich Pustet, München.

Burić, M., 2003. *Geografsko-istorijski atlas Crne gore: Formiranje crnogorske teritorije: Prevalis–Duklja–Zeta–Crna gora*. Filozofski fakultet Nikšić, Podgorica.

Das Bertelsmann Lexikon, 1965. 3. Band. Bertelmanns Verlag, Gütersloh.

Dejzings, G., 2005. *Religija i identitet na Kosovu*. Biblioteka XX. vek, Beograd.

Eberhardt, P., 2001. *Ethnic Groups and Population Changes in Twentieth-Century Central-Eastern Europe: History, Data and Analysis*. M. E. Sharpe, New York.

Enciklopedija Slovenije, 1988. 2. knjiga, geslo: Črna gora. Mladinska knjiga, Ljubljana.

Enciklopedija Jugoslavije, 1956. 2. knjiga, geslo: Crna gora. Leksikografski zavod FNRJ, Zagreb.

Enciklopedija Jugoslavije, 1958. 3. knjiga, geslo: Garašanin. Leksikografski zavod FNRJ, Zagreb.

Enciklopedija Leksikografskog zavoda, 1956. 2. knjiga, geslo: Crna gora. Leksikografski zavod FNRJ, Zagreb.

Fischer Weltalmanach, 2010. Fischer Verlag, Frankfurt.

Gerolymatos, A., 2002. *The Balkan Wars: Conquest, Revolution, and Retribution from the Ottoman Era to the Twentieth Century and Beyond*. Basic Books, New York.

Heer, C., 1981. *Territorialentwicklung und Grenzfragen von Montenegro in der Zeit*

38 *sein Staatswerdung: 1830–1887*. Fischer Verlag, Frankfurt.

Hobsbawm, E.J., 1998. *Nationen und Nationalismus: Mythos und Realität seit 1780*. Deutscher Taschenbuch Verlag, München.

Kahl, T., 2006. Albanien. V *Atlas Ost- und Südosteuropa: Ethnisches Bewusstsein in Mittel- und Südosteuropa um 2000*. Österreichisches Ost- und Südosteuropa Institut, Wien, 8–13.

Kicošev, S., Kocsis, K., Jordan, P., 2006. Serbien und Montenegro. V *Atlas Ost- und Südosteuropa: Ethnisches Bewusstsein in Mittel- und Südosteuropa um 2000*. Österreichisches Ost- und Südosteuropa Institut, Wien, 60–65.

Klemenčič, M. in Žagar, M., 2004. *The Former Yugoslavia as Diverse Peoples: A Reference Sourcebook*. ABC CLIO, Santa Barbara, California.

Kulišić, Š., 1980. *O etnogenezi Crnogoraca*. Pobjeda, Titograd.

Leksikon Minerva, 1936. Minerva nakladna knjižara, Zagreb.

Magocsi, R. P., 2002. *Historical Atlas of Central Europe*. University of Washington Press, Seattle.

Meyers Konversationslexikon, 1909. 14. Band. Bibliographisches Institut, Leipzig, Wien.

Pavlović, S., 1999. The Podgorica Assembly in 1918: Notes on the Yugoslav Historiography, 1918–1920 about the Unification of Montenegro and Serbia. *Canadian Slavonic Papers* 41(2), 157–77.

Pleterski, J., 1986. *Narodi, Jugoslavija, revolucija*. Komunist in Državna založba Slovenije, Ljubljana.

Popović, M., 1999. *Crnogorsko pitanje*. Plima / Dignitas, Cetinje.

Rakočević, N., 1969. *Crna gora u prvom svjetskom ratu*. Istorijski institut, Cetinje.

Riedel, S., 2006. *Die Erfindung der Balkanvölker: Identitätspolitik zwischen Konflikt und Integration*. Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden.

Roberts, E., 2007. *Realm of the Black Mountain: A History of Montenegro*. Ithaca,

New York.

Seton-Watson, H., 1980. *Nacije i države: Ispitivanje porijekla nacija i politike nacionizma*. Globus, Zagreb.

Stanovništvo. Nacionalna ili etnička pripadnost, 2004. Republika Crna gora, Zavod za statistiku, Podgorica, <http://www.monstat.cg.yu/Popis.htm> (dostop 30. 9. 2009).

Statistički godišnjak, 2009. Zavod za statistiku, Podgorica, 45–46.

Sušnik, A. in Šarabon, V., 1914. *Vojska na Balkanu*. Katoliška bukvarna, Ljubljana.

Tunjić, F., 2004. *Vmesna Evropa: Konfliktnost državnih teritorialnih meja*. Annales, Koper.

Vemić, M. in Strugar, M., 2007. *An Atlas of Old Serbia: European Maps of Kosovo and Metohija*. St. Peter of Cetinje Special Editions, Cetinje.

Vojna enciklopedija, 1971. 2. knjiga. Redakcija vojne enciklopedije, Beograd.

Vrkatić, L., 2004. *Pojam i biće srpske nacije*. Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, Novi Sad.

Vujović, D. D., 1962. *Ujedinjenje Crne gore i Srbije*. Istorijski institut NR Crne gore, Titograd.

Vujović, D. D., 1981. *Crnogorski federalisti 1919–1929*. Istorijski institut NR Crne gore, Titograd.

Zgodovina narodov Jugoslavije, 1953. 1. knjiga. Državna založba Slovenije, Ljubljana.

Zgodovina narodov Jugoslavije, 1959. 2. knjiga. Državna založba Slovenije, Ljubljana.

Zimpel, H. G. (ur.), 1997. *Lexikon der Weltbevölkerung: Geografie–Kultur–Gesellschaft*. Nikol-Verlag, Hamburg.

Zingarelli, I., 1927. *Der Groß-Balkan*. Almathea Verlag, Zürich, Leipzig, Wien.

Zupančič, J., 2006. Geopolitične razsežnosti makedonskega narodnega vprašanja. *Razprave in gradivo* 48/49, 124–154.

Zupančič, J., 2008. Albansko vprašanje v luči političnoteritorialne rekonstrukcije Balkana. *Razprave in gradivo* 55, 6–49.

Zupančič, J., 2009. Političnogeografska analiza Balkana. *Dela* 32, 85–134.

Žuljić, S., 1989. *Narodnostna struktura Jugoslavije i tokovi promjena*. Ekonomski institut, Zagreb.